

گشودن رمان

رمان ایران در پرتو نظریه و نقد ادبی

دکتر حسین پاینده

انشارات فروارید

فهرست مطالب

گشودن این کتاب ۷

فصل اول

گشودن بوف کور ۱۷

فصل دوم

گشودن تنگسیر ۳۷

فصل سوم

گشودن مدیر مدرسه ۶۵

فصل چهارم

گشودن شازده احتجاب ۸۳

فصل پنجم

گشودن سَوروشون ۹۵

فصل ششم

گشودن ثریا در اغما ۱۱۳

فصل هفتم

گشودن جزیره‌ی سرگردانی ۱۵۹

فصل هشتم

گشودن چراغ‌ها را من خاموش می‌کنم ۱۸۵

فصل نهم

گشودن آزاده‌خانم و نویسنده‌اش ۲۱۵

فصل دهم

گشودن سرخی تراز من ۲۳۹

ضمائم

ضمیمه‌ی ۱: گشودن «سه قطره خون» ۲۸۱

ضمیمه‌ی ۲: گشودن هامون ۲۹۱

ضمیمه‌ی ۳: واژه‌نامه‌ی توصیفی اصطلاحات نقد رمان ۳۲۱

مراجع ۳۸۱

نمایه ۳۸۷

گشودن این کتاب

سوگند به قلم و آنچه با آن می‌نویسند.

(قرآن، سوره‌ی قلم، آیه‌ی ۱)

این کتاب به منظور پاسخ گفتن به پرسشی مبرم در حوزه‌ی مطالعات ادبی در کشور ما نوشته شده است: چگونه از منظر یک منتقد ادبی یا پژوهشگر ادبیات رمان بخوانیم؟ پاسخی را که تلاش کرده‌ام از راه بحث‌های نظری و نقد عملی رمان‌های شاخص به این پرسش بدهم، می‌توانم این‌طور خلاصه کنم که نقد رمان بدون برخورداری از ذهنیتی معطوف به پرسشگری و گفت‌وگو امکان‌پذیر نیست. منتقدی که رمان را منفعلانه می‌خواند بی آن‌که سؤالی در ذهنش نقش ببندد، یا بی آن‌که وارد گفت‌وگویی کاوشگرانه با متن شود، هرگز نمی‌تواند به معانی عمیق‌تر آن راه ببرد. رسیدن به هدف نقد (تبیین معانی متن) مستلزم این است که از یک سو متن با ابهام‌ها و دلالت‌های غیرمستقیمش موجد پرسش در ذهن منتقد شود، و از سوی دیگر منتقد نیز متن را به پرسش بگیرد. مقصود از «گفت‌وگوی خواننده و رمان» همین است: تعامل یا

رابطه‌ی متقابل متن و مخاطب به واسطه‌ی پرسش. پرسشگری پیش‌درآمدی است برای ژرف‌اندیشی و راه بردن به لایه‌های ناپیدای معنا. مبالغه نیست اگر بگوییم که طرح پرسش درست، خواه در حوزه‌ی مطالعات ادبی و خواه در هر حوزه‌ی دیگری از دانش، نیمی از راهی است که هر پژوهشگری برای نیل به پاسخ‌های متقن باید ببیماید. کلنجار رفتن با متن و تلاش به منظور یافتن جواب‌های قانع‌کننده برای سؤال‌های راهگشا، عادت‌ی است که منتقد ادبی باید در آن ممارست یابد.

با توجه به تأکید کتاب حاضر بر اهمیت پرسش و پرسشگری برای به دست آوردن توانش نقد رمان، بجاست که خود این سخن آغازین هم – که من تعمداً آن را «گشودن این کتاب» نام‌گذاری کرده‌ام و نه «پیش‌گفتار»، «پیش‌درآمد»، «مقدمه»، «دیباچه» و از این قبیل – با طرح چند پرسش روشن‌گر و پاسخ به آن‌ها ادامه پیدا کند.

۱. این کتاب با چه هدفی نوشته شده است؟

مقصود از نگارش کتاب حاضر، پیشنهاد روشی برای نقد رمان بوده است، روشی که مبتنی بر خوانش تحلیلی صحنه‌ی آغازین و معلوم کردن ربط آن به بقیه‌ی رمان است و با تمرکز بر ساختار رمان انجام می‌شود. راه بردن به معنای عمیق رمان یعنی دقت در چندوچون یا جزئیاتی که به شیوه‌هایی غیرمستقیم معنایی را در جای‌جای متن به وجود می‌آورند. این کار مستلزم حساسیت ذهن منتقد به نشانه‌هایی است که در نخستین صحنه‌ی رمان سرنخی از دلالت‌های ثانوی به دست می‌دهند. در کتاب حاضر استدلال کرده‌ام که صحنه‌ی آغازین رمان، اگر آن رمان به قلم نویسنده‌ای توانا و صنعتگر نوشته شده باشد، حکم همان تمهید یا شگردی را دارد که قدمای ما آن را «براعت استهلال» می‌نامیدند. شاعران کهن ما با استفاده از این صنعت که ذیل صنایع بدیع طبقه‌بندی می‌شود،

زمینه‌ای برای ورود به داستان فراهم می‌کردند و محتوا و مضمون شعر را به اختصار مورد اشاره قرار می‌دادند. به طریق اولی، رمان‌نویسان با استفاده از صناعاتی مانند نماد، مجاز مرسل، استعاره و آیرونی جزئیاتی را در صحنه‌ی آغازین می‌پروراندند که با شروع رویدادها و بسط پیرنگ، آرام‌آرام درونمایه(ها)ی رمان را شکل می‌دهد و القا می‌کند. پس نخستین گام در راه فهم معانی هر رمان، تحلیل مشروح صحنه‌ی آغازین آن است.

۲. انگیزه‌ی نوشتن این کتاب چه بود؟

نویسنده‌ی کتاب حاضر بارها و بارها از طرف دانشجویان کلاس‌هایش، شنوندگان سخنرانی‌هایش و خوانندگان مقالاتش مخاطب سؤال‌هایی از این دست قرار گرفته است: «معنای این رمان چیست؟»، «نویسنده‌ی این رمان چه می‌خواسته است بگوید؟» و «چطور می‌شود یک رمان را تحلیل کرد و به معنای عمیق‌تر آن پی برد؟». این کتاب در درجه‌ی نخست با این انگیزه نوشته شد که پژوهشگران و علاقه‌مندان به نقد رمان (و توسعاً نقد متون، اعم از متون ادبی و غیرادبی) به گفت‌وگوی نقادانه با متن ترغیب شوند. منتقدی که از مهارت گفت‌وگوی پرسشگرانه و انتقادی با متن برخوردار باشد، در بهترین جایگاه برای تبیین معانی رمان قرار دارد. نگارش این کتاب کوششی است برای ابهام‌زدایی از نقد ادبی از طریق معرفی یک روش نقادانه و کاربرد آن در خوانش رمان‌های متعدد به منظور ارائه‌ی نمونه و الگوی عمل. نقد ادبی کنشی بسیار نظام‌مند، متکی به مفاهیم و روش‌شناسی‌های برآمده از نظریات ادبی و غیرادبی است. از جمله انگیزه‌های من این بوده است که قرائت تحلیلی و نقادانه‌ی رمان را بر اساس روش مطرح‌شده در این کتاب برای همه‌ی کسانی که به رمان و نقد آن علاقه دارند معرفی کنم. نقد رمان نه بر اساس «شهود» یا